

Primjena likovnog izraza u pomažućim procesima

Radić, Ilena

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:298615>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ilena Radić

**PRIMJENA LIKOVNOG IZRAZA U POMAŽUĆIM
PROCESIMA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ilena Radić

PRIMJENA LIKOVNOG IZRAZA U POMAŽUĆIM
PROCESIMA

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Kristina Urbanc

Zagreb, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Povijesni pregled	3
4. Korištenje likovnog pristupa u kontekstu pomažućih odnosa	7
5. Primjena likovnog pristupa u radu s različitim skupinama korisnika	9
5.1. <i>Primjena metode fraktalnog crteža u radu s djecom i mladima</i>	10
5.1.1. <i>Prikaz slučaja</i>	11
5.2. <i>Primjena kreativne tehnike „Rijeka života“ u radu s odraslima</i>	14
5.3. <i>Primjena kreativnih tehnika u radu sa starijim osobama s dijagnozom Alzheimerove demencije</i>	16
5.3.1. <i>Primjer iz prakse</i>	18
6. Izazovi implementacije kreativnih tehnika u socijalni rad	19
7. Zaključak	21
8. Literatura:	23

Primjena likovnog izraza u pomažućim procesima

Sažetak:

Kreativne tehnike omogućuju stvaranje imaginacije te osiguravaju prostor za rad sa simbolima što pospješuje iskazivanje emocija i stanja. Odnose se na korištenje raznih medija poput crtanja, kolaža, gline, bajka, pokreta, muzike, dramatizacije uz pomoć lutaka, interakcijskih igara te kombinacije istih, a doprinose izražavanju misli, osjećaja i osjeta pomoću metafora. U širem smislu, spomenuti mediji podrazumijevaju likovni izričaj, glazbu, ples, dramu i poeziju. Zbog brojnosti medija i osobnog interesa autorice, naglasak će se staviti na likovni izraz. Cilj rada je doprinijeti razumijevanju primjene likovnog izraza i simbola u praksi socijalnog rada što će se postići analizom literature i primjera iz prakse.

Ključne riječi: Kreativne tehnike, likovni izraz, pomažuci procesi, socijalni rad

Application of artistic expression in helping processes

Abstract:

Creative techniques enable the creation of imagination and provide space for working with symbols, which enhances the expression of emotions and states. They refer to the use of various media such as drawing, collage, clay, fairy tales, movement, music, dramatization with the help of puppets, interactive games and combinations thereof, and contribute to the expression of thoughts, feelings and sensations using metaphors. In a broader sense, the mentioned media include artistic expression, music, dance, drama and poetry. Due to the number of media and the author's personal interest, the emphasis will be placed on artistic expression. The aim of the paper is to contribute to the understanding of the application of artistic expression and symbols in the practice of social work, which will be achieved by analyzing the literature and examples from practice.

Key words: Creative techniques, artistic expression, helping processes, social work

Izjava o izvornosti

Ja, Ilena Radić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade nisam koristila drugim izvorima od onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ilena Radić

Datum: 8.7.2024.

1. Uvod

Izraz kreativnost potječe iz latinske riječi *creare* što znači učiniti, odnosno stvoriti te grčke riječi *krainein*, odnosno ispuniti. Navedena značenja ujedno predstavljaju i dva načina sagledavanja izraza kreativnosti. Prvo značenje kreativnosti odnosi se na ono što kreativna osoba stvori. Ono podrazumijeva transformaciju onog što jest u nešto bolje. Kreator daje svoj jedinstveni doprinos onome što stvara čime nadilazi tradicionalno, inovacijom i poboljšanjem. Drugo značenje pojma ogleda se kroz ono što kreativne osobe jesu. Ona je više od samog područja umjetnosti, istraživanja ili izuma, kreativnost je aktualizacija potencijala pojedinca. Uz pomoć kreativnosti, pojedinci se tijekom svojeg postojanja izražavaju (Young, 1985). Kreativnost pruža mogućnost adaptiranja, rješavanja problema te učenja novih stvari. Ona podrazumijeva promjenu kako bi nastala nova ideja, proces, solucija ili predmet. Iako se važnost kreativnosti povećava, ona se proučava daleko manje od ostalih područja psihologije. Većina psihologa proučava njima temeljna mentalna svojstva poput pamćenja, logičkog razmišljanja i pažnje. Međutim, proučavanje kreativnosti je stalno rastuće područje zbog njezine relevantnosti za razna područja ljudskog života (Sawyer i Henriksen, 2024). Rezultati istraživanja autora Tana i suradnika (2021) ukazuju na pozitivnu povezanost kreativnosti te subjektivne dobrobiti pojedinaca. „Rezultati impliciraju kako dobrobit može poboljšati kreativnost pojedinca te kako kreativnost također može povećati (subjektivnu) dobrobit“ (Tan i sur., 2021:10). Dakle, pojedinci svoje subjektivno stanje mogu poboljšati jačanjem i poticanjem vlastite kreativnosti dok društvo kreativnošću može poboljšati mentalno zdravlje javnosti. Sukladno, ističe se značaj primjene kreativnih aktivnosti profesionalaca u radu s korisnicima kako bi im pomogli povećati subjektivnu dobrobit (Tan i sur., 2021). Prema definiciji, kreativnost se odnosi na stvaranje novih i originalnih proizvoda, odnosno stvaralaštvo te na osobine koje potiču kreativni potencijal kod pojedinca (Čudina Obradović, 1991, prema Šćepović, 2022). Upravo je dio kreativnosti koji se odnosi na osobine vezane uz kreativni potencijal, usko vezan uz primjenu kreativnih tehnika u socijalnom radu (Šćepović, 2022). Autor Vranjković (2010, prema Šćepović, 2022) navodi nužnost

promatranja kreativnosti kao općeg ljudskog potencijala nasuprot djela osobnosti malog broja ljudi.

Obzirom na višeznačnost izraza kreativnosti, kreativnost se u kontekstu socijalnog rada također shvaća na više načina, pa tako autor Vidanović (2015, prema Lazić, 2022) navodi kako kreativnost u socijalnom radu podrazumijeva kompetenciju i vještinu stručnjaka te način rada. Kreativni rad odnosi se na primjenu neuobičajenih, odnosno novih tehnika i metoda u radu (Vidanović, 2015, prema Lazić, 2022). Između socijalnog rada i kreativnosti postoji uska veza jer „svaka potreba, svaki problem ili socijalna promjena, kao cilj ili predmet socijalnog rada, zahtjeva promišljanje, planiranje, organiziranje i angažiranje, bez improvizacija i eksperimentiranja sa ljudima“ (Milosavljević i Petrović, 2017, prema, Lazić, 2022:110). U pomažućem procesu, konkretnije, u socijalnom radu, u primarnom je fokusu korisnik i njegova promjena pri čemu se naglasak stavlja na sposobnost socijalnog radnika da promjenu izazove (Lazić, 2022). Nadalje, u kontekstu postizanja, odnosno izazivanja promjena, socijalni radnik može koristiti ekspresivne i kreativne tehnike kada postoje indikacije za njihovu uporabu (Šćepović, 2022). Otežano postizanje promjene može predstavljati indiciju za korištenje istih jer „ekspresivne odnosno kreativne tehnike koje omogućavaju sagledavanje problemskih situacija klijenata na drugačiji način, nalaze značajnu primjenu u socijalnom radu“ (Šćepović, 2022:65). Sukladno, naglasak se stavlja na mogućnost primjene istih kao oblika obogaćivanja načina rada (Lazić, 2022). U procesu postizanja promjene, verbalno izražavanje je ponekad nedostavno za iskazivanje osjećaja i misli. Riječi su grube i neprecizne te ne mogu objasniti složenost stanja uslijed kojih se pojedinac može naći. S obzirom na navedeno, u pomažućim procesima važno je korištenje tehnika koje zaobilaze racionalno – verbalni kanal. Takav način rada osigurava primjena ekspresivnih tehnika (Pregrad, 1996).

Kreativne odnosno ekspresivne tehnike jesu tehnike koje omogućuju stvaranje imaginacije te osiguravaju prostor za rad sa simbolima što pospješuje iskazivanje emocija i stanja (Šćepović, 2022). Ekspresivne tehnike odnose se na korištenje medija poput crtanja, kolaža, gline, bajka, pokreta, muzike, dramatizacije uz pomoć lutaka, interakcijskih igara te kombinacije istih, a doprinose izražavanju misli, osjećaja i osjeta pomoću metafora (Pregrad, 1996). U širem smislu, navedeni mediji podrazumijevaju likovni izričaj, glazbu, ples, dramu i poeziju (Urbanc, 2022).

Kroz rad, predstaviti će se opće značajke kreativnih tehnika, ali zbog brojnosti medija te osobnog interesa autorice rada, naglasak će se staviti na likovni izraz. Radom se nastoji doprinijeti razumijevanju primjene likovnog izraza i simbola u praksi socijalnog rada analizom aktualne literature i primjera iz prakse. Navedeno će se postići kroz razradu tematskih cjelina s naglaskom na mogućnosti primjene likovnog izraza u socijalnom radu.

2. Povijesni pregled

Likovni, odnosno simbolički govor smatra se najranijim načinom komunikacije (Pražić, 1987, prema Škrbina i Radić 2010). Crtanje pećinskih ljudi imalo je značaj magije, ali razvojem društva ono gubi tu značajku i postaje igra. Stanovnici Asirije, Sumera, Mezopotamije, Egipta i Kine urezivali su simbole u glinu ili škriljevac. Vračevi su ucrtavali krave i kobile kako bi se stada umnožila na stijenke špilja u Lascauxu, Altamiri i Chabotu (Pražić, 1971). Šamani su kroz provođenje rituala koji uključuju ples, ritam, pjesmu, pokret i slikanje vjerovali u izlječenje ljudske duše. Upravo navedeno predstavlja začetak stvaranja terapijskog procesa i odnosa. Nadalje, u kontekstu antičke Grčke, filozofi ukazuju na povezanost osobnih mogućnosti pojedinca i njegovog duševnog stanja (Urbanc, 2022).

Umjetnički pravci su također imali važnu ulogu u povijesti. Tako romantizam u fokus stavlja pojedinca, odnosno njegove misli i emocije nasuprot prikaza vanjskog svijeta, dok s druge strane ekspresionizam u fokus stavlja originalnost. Nadalje, 19. stoljeće obilježilo je „ludilo“ koje se javlja kao tema u likovnom izrazu. Ono je obuhvaćalo prikaz intenzivnih emocionalnih stanja te doživljaja. Kao najpoznatiji primjer istog navodi se slika norveškog ekspresionista Edwarda Muncha pod imenom „Krik“. Slika prikazuje figuru koja stoji na mostu te je iza nje prikazano nebo krvavo crvene boje. Opisano nebo i užasnuta, demonska figura ukazuju na strah i tjeskobu koja upravlja ljudima (Urbanc, 2022).

Nadalje, početkom 20. stoljeća njemački psihijatar Hans Prinzhorn 1922. godine objavljuje knjigu „Umjetnost mentalno oboljelih“. Knjiga se sastojala od radova

pacijenata koji su većinom bolovali od shizofrenije te se liječili u bolnici u Heidelbergu na odjelu psihijatrije. Na tragu Hansa Prinzhorna, francuski umjetnik Jean Dubuffet nakon Drugog svjetskog rata također prikuplja radove osoba sa psihičkim teškoćama. Nastojao je potaknuti zanimanje šire javnosti za ovaj model, odnosno način iskazivanja osjećaja i misli. Jean Dubuffet začetnik je umjetničkog pravca „*art brut*“, u prijevodu sirove umjetnosti. Dalje, nadrealizam kao umjetnički pravac fokus stavlja na slobodu asocijacija, odnosno spontano bilježenje misli i osjećaja. Prilikom bilježenja istih, nije važan razum, estetika ni cenzura određenih produkata misli i osjećaja. Teorijsko uporište nadrealizma počiva u psihoanalitičkim postavkama Sigmunda Freuda. Kćer Sigmunda Freuda, Anna, u svojem je radu koristila likovni izraz. Zbog otežane verbalne komunikacije i slobodnih asocijacija djece, navedeno je doprinijelo razvoju uporabe slike i simbola u terapijskim procesima. Freud 1906. godine objavljuje studiju „Mali Hans“. U djelu se navodi nužnost primjene metoda liječenja koje neće počivati isključivo na verbalnom kanalu, već će uključivati i aktivnosti poput igre i likovnog izražavanja. Zaključci studije postavili su implikacije za daljnji razvoj metoda (Urbanc, 2022).

Kada govorimo o primjeni likovnog izraza u pomažućem procesu, bitno je spomenuti i razvoj art terapije jer ista predstavlja najpoznatiji oblik likovnog izražavanja koji primjenjuju različite pomažuće profesije pa samim time i socijalni radnici (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Izraz „art terapija“ prvi put spominje umjetnik Adrian Hill u Velikoj Britaniji 1942. godine (Ivanović i sur., 2014). Iako izraz nastaje u 20. stoljeću, Florence Nightingale 1860-ih godina spominje iskustvo izlječenja korištenjem kreativnog likovnog rada (Janković Shentser i Bokulić, 2016). Izraz se odnosio na likovno stvaralaštvo koje ima terapijski cilj. Adrian Hill spoznaje terapijske učinke slikanja i crtanja tijekom liječenja od tuberkuloze u sanatoriju (Ivanović i sur., 2014). Adrian Hill vodio je art terapijske sesije s pacijentima u bolnicama u Londonu čiji su vrlo dobri rezultati doprinijeli razvoju zanimanja za ovakvu vrstu terapije (Hill, 1945, prema Janković Shentser i Bokulić, 2016). Vrijednost art terapije počivala je na oslobođenju negativnih emocija kroz kreativnu energiju. Spoznaje Adriana Hilla proširuje Edward Adamson koji se smatra ocem art terapije, čiji rad počiva na „neintervencijskom“ pristupu koji je uključivao minimalnu interpretaciju i razgovor. Simultano, u Sjedinjenim Američkim Državama, neovisno o britanskom razvoju,

Margaret Naumburg i Edith Kramer, počinju razvijati art terapiju. 1940-ih godina Margaret Naumburg razvija „psihodinamsku art terapiju“ čiji pristup ne karakterizira samo spontano stvaranje slika kod pacijenta, već i verbalna komunikacija s art terapeutom pri čemu fokus počiva na pacijentovim konfliktima i problemima. S druge strane, Edith Kramer 1944. godine osniva diplomski studij art terapije na Sveučilištu u New Yorku. Glavninu svoga rada, Edith Kramer posvećuje adolescentima i djeci koji ne mogu objasniti svoje emocije riječima. Razvoj poslijediplomskog studija art terapije u Velikoj Britaniji nastupa nešto kasnije, odnosno 1977. godine. Art terapija kao profesija registrirana je od 1997. godine (Ivanović i sur., 2014). Profesionalci na području jugoistočne Europe dobivaju priliku školovanja, odnosno specijaliziranja art terapije otvaranjem poslijediplomskog specijalističkog studija Art terapije na Umjetničkoj Akademiji Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku od 2017. godine (Janković Shentser i Bokulić, 2016).

U Hrvatskoj, razvoj crteža u terapijske svrhe započinje 1956. godine. U kliničkoj bolnici „Dr. Mladen Stojanović“ u Zagrebu na Klinici za neurologiju, psihijatriju, alkoholizam i druge ovisnosti počinju se proučavati likovni radovi pacijenata s duševnim oboljenjima. Nadalje, doktor Branko Pražić proveo je znanstveno istraživanje o primjeni crteža i slike u terapijskom procesu. Navedeno je postavilo implikacije za daljnja istraživanja o primjeni likovnog pristupa u terapiji (Urbanc, 2022).

Početak 20. stoljeća, u praksi socijalnog rada se umjetnost sve više počinje koristiti u kontekstu primjene kreativnih i ekspresivnih tehnika u terapijske i preventivne svrhe (Marasović i Blažeka Kokorić, 2014, prema Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Također se istražuje i primjena same umjetnosti u radu s različitim korisnicima (Flynn, 2019, prema Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Umjetnost se u socijalnom radu danas koristi kao alat osnaživanja pojedinaca i grupa, dijeljenja doživljaja, poticanja grupne empatije i promjene u komunikaciji. Ipak, važno je naglasiti kako je njeno uključivanje u praksu socijalnog rada ograničeno (Huss i Sela-Amit, 2019, prema Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023).

3. Načela primjene kreativnih tehnika

Prilikom primjene kreativnih i ekspresivnih tehnika vrlo je važno izbjegavati pitanja koja sadrže riječ „zašto“. Pitanja koja sadrže „zašto“ često mogu korisnika navesti na opravdavanje, odnosno obranu jer se korištenjem te riječi implicira krivnja. Također, važno je izbjegavati fraze poput: „To još nisam čuo/la“ ili „To je baš neobično“ jer navedene formulacije imaju negativni prizvuk koji može zvučati kao da se nečije iskustvo vrednuje. Navedeno može nepovoljno utjecati na korisnika jer ga odmiče od vlastitog identiteta. Sukladno, primjereno bi bilo postavljanje pitanja koja sadrže „što“ i „kako“ jer takva pitanja umjesto krivnje potenciraju svjesnost (Pregrad, 1996).

Nadalje, vrlo je bitno poštovati i omogućiti ostvarivanje vlastitog iskustva korisnika. Svaki od korisnika može na svoj način protumačiti uputu, odnosno aktivnost. U skladu s vlastitim tumačenjem, reagiranje i tumačenje korisnika može se razlikovati. Zbog navedenog, važno je poštovati subjektivnu istinu svakog korisnika. Subjektivna istina kroji se kroz iskustvo koje omogućava spoznavanje sebe i svijeta. Tako korisnici mogu „nepoštovati“ uputu, odnosno ne odraditi određenu aktivnost. Odbijanje upute odnosno njezino djelomično poštivanje također predstavlja iskustvo. Sukladno, važno je ne tjerati korisnika da neku aktivnost mora izvršiti (Pregrad, 1996). Ističe se potreba pružanja prilike korisniku da osvijesti koji su razlozi poštovanja odnosno nepoštovanja upute (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Prilikom korištenja kreativnih tehnika, uz iskustvo, vrlo je bitno poštovati i osobine pojedinca. Potrebno je procijeniti razinu rizika, odnosno korisnika ne izlagati riziku većem nego što li je on u mogućnosti podnijeti. Uz procjenu rizika, vrlo je bitna i podrška koja mora biti razmjerna razini istog (Pregrad, 1996, prema Urbanc, 2023).

Nadalje, objašnjavanje, odnosno interpretiranje može narušiti atmosferu poštovanja osobnog iskustva korisnika. Svaka interpretacija predstavlja subjektivnu projekciju stručne osobe. Iako ona može biti u skladu s realitetom korisnika, to ne mora nužno biti tako. Važno je korisniku dati do znanja kako ne objašnjavamo njegov osobni doživljaj. Navedeno se može postići kroz formulacije poput: „Dok sam te slušao/la, učinilo mi se kao da...“. Takvom formulacijom jasno se poručuje kako je rečeno doživljaj stručnog radnika na iskaze korisnika (Pregrad, 1996).

Također, potrebno je izbjegavati pomagati osobi kada joj je teško u kontekstu tješnja govoreći kako je i drugima tako, kako je to produkt mašte te da to nije strašno. Time osobi poručujemo kako je slaba jer ne može izdržati vlastito iskustvo. Ponekad takva reakcija stručne osobe proizlazi iz vlastite nemogućnosti nošenja s bolom, strahom ili srdžbom (Pregrad, 1996).

Osim iskustva korisnika, važno je i iskustvo stručnog radnika (Pregrad, 1996). Kreativne tehnike bit će efikasne i prihvaćene od strane korisnika kada kod stručnjaka postoji motivacija. Motivacija se odnosi na sam oblik rada, otvorenost za kreativno izražavanje te prepoznavanje snage i moći kreativnih tehnika prilikom oblikovanja ljudskog iskustva i poticanja promjene na osobnoj i društvenoj razini (Capous-Desyllas i Bromfield, 2020, prema Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Zbog navedenog, važno je aktivnosti koje se provode s korisnicima primijeniti na sebi. Navedeno omogućuje iskustvenu proradu (Urbanc, 2022). Autorica Miljenović (2010) također navodi i dužnost osiguravanja sigurnog i podržavajućeg okruženja od strane socijalnog radnika koji koristi kreativne tehnike jer će time korisniku omogućiti, odnosno olakšati samo kreativno izražavanje.

4. Korištenje likovnog pristupa u kontekstu pomažućih odnosa

Primjena kreativnih tehnika u radu pomažućih profesija pridonosi aktivaciji i jačanju osobnog potencijala. Navedeno pojedincu pruža mogućnost izražavanja unutarnjeg stanja te upoznavanja vanjske situacije iz drugačije perspektive. Tijekom života, pojedinci se susreću s raznim situacijama koje izazivaju jaku emocionalnu reakciju. Emocije koje su preintenzivne ili bolne teško se osvještavaju te samim time prihvaćaju. Tako, emocije ostaju „zarobljene“ te okupiraju pojedinca. Uz pomoć kreativnih tehnika osoba može izraziti i „osloboditi“ emocije na način koji je prihvatljiv (Pregrad, 1996).

Korištenje kreativnih tehnika omogućava posredno izražavanje kroz metaforu. Tako se pojedinac zaštićuje pred samim sobom i drugima (Pregrad, 1996). „Nismo mi strašni, niti je u nama toliko straha, nego je strašna maska koju smo napravili; nismo

krhki mi nego cvijet napravljen od papira; na nesigurnim i krivim nogama ne stojim ja, nego figura od gline“ (Pregrad, 1996:112). Zaštićeni metaforama, pojedinci mogu istražiti određena ponašanja (Pregrad, 1996, prema Urbanc, 2023).

Kreativnim tehnikama omogućuje se dolazak u kontakt sa samim sobom te upoznavanje sebe u kontekstu razumijevanja vlastitih osjećaja, misli i raspoloženja. Upoznavanjem vlastitog unutarnjeg stanja, otvara se mogućnost upravljanja samim sobom. Osim upoznavanja sebe, kroz grupni rad možemo upoznati i druge. Kada se kreativne tehnike koriste u grupi, one pridonose oporavku pojedinca uz pomoć podrške, poštovanja i zajedništva koje pruža grupa. Dijeljenjem osjećaja i misli s drugima, korisnici također uče aktivno slušati uz empatiju čime se pospješuju njihove komunikacijske sposobnosti (Pregrad, 1996).

Prilikom primjene likovnog izraza u pomažućem procesu, glavna je ideja da stručnjak može dobiti neke informacije o potrebama korisnika. Primjena likovnog pristupa pokazala se bližom djeci jer tako oni mogu izraziti svoje poteškoće, potrebe, sukobe, maštanja te obiteljske i vršnjačke odnose. Također, zaobilaženjem verbalnog i racionalnog kanala, olakšava se pristup nesvjesnom što omogućava i iznošenje nesvjesnih sadržaja (Urbanc, 2022). Švicarski psihijatar Carl Gustav Jung (Ramisetty, 2016) navodi kako postoje dva načina integracije svjesnog i nesvjesnog, „put kreativne formulacije“ koji se odnosi na fantaziju, snove, aktivnu imaginaciju, simbole i umjetnost te „put razumijevanja“ koji podrazumijeva intelektualne koncepte, verbalne formulacije, svijest i apstrakciju (Ivanović i sur., 2014). Nadalje, crtež se kao komunikacijsko i ekspresivno sredstvo koristi u razne svrhe poput odgojno-obrazovnih, dijagnostičkih i terapijskih (Urbanc, 2022). Crtež se pokazao posebno povoljnim kod djece s inhibiranim intrapsihičkim procesima (De Zan, 1988, prema Kojić i sur., 2015). Osim navedenog, pokazuje se povoljnim kod djece s poteškoćama u verbalnoj komunikaciji (Antonović, 1997, prema Kojić i sur., 2015) te kod djece čije je ponašanje neadekvatno i neadaptabilno u kontekstu socijalne sredine (Radovančević, 1986, prema Kojić i sur., 2015). Likovnim izražavanjem djeca dolaze u kontakt s osjećajima i iskustvima koja im je teško razumjeti što im omogućuje prorađivanje negativnih iskustava. Navedeno pridonosi smanjenju osjećaja nemoći i samoće (Barberian i sur., 2003, prema Vesela Bilić, 2011). Crteži kroz simbole pričaju umjesto djece. Simbolika je ponekad sadržajnije u prikazu emocija i iskustva nego što

li je to verbalno izražavanje, a navedeno je prihvatljivije i za djecu (Tomašević Dančević, 2005, prema Vesela Bilić, 2011). Crtež može pomoći djeci na različite načine. Dijete crtanjem „napušta pasivnu ulogu i aktivno nastoji eksternalizirati traumatska iskustva“ (Steele, 2003; Malchiodi, 2003, prema Vesela Bilić, 2011:118). Također, crtež omogućava i distanciranje od samih traumatskih iskustva. Prenošnje osjećaja na papir djetetu daje osjećaj kontrole i moći. Crtanje ima i samoumirujući, odnosno samoregulacijski učinak, olakšava post traumatske reakcije i intruzivne, odnosno nametljive misli što smanjuje utjecaj stresa. Svladavanje iskustva djetetu daje osjećaj sigurnosti. Samim time, smanjuje se i anksiozno te depresivno raspoloženje (Steele, 2003; Malchiodi, 2003, prema Vesela Bilić, 2011).

Pregledom literature uočava se kako se primjena likovnog izraza u pomažućem procesu prikazuje primarno kroz rad s djecom. Ekspresivne i kreativne tehnike mogu se koristiti u radu sa svim dobnim skupinama što prikazuju primjeri iz prakse, ali autorica Pregrad (1996) navodi kako adolescenti često odbijaju sudjelovanje u takvim aktivnostima jer ih percipiraju djetinjastima. Također, pomagači nisu skloni korištenju kreativnih i ekspresivnih tehnika u radu s odraslima (Pregrad, 1996.) Sukladno, u radu će se uz primjenu likovnog pristupa u radu s djecom prikazati mogućnosti primjene istog u radu s mladima, odraslima te osobama starije životne dobi.

5. Primjena likovnog pristupa u radu s različitim skupinama korisnika

U sljedećem poglavlju bit će riječ o primjeni specifičnih metoda, odnosno tehnika u radu s različitim skupinama korisnika. U radu s djecom i mladima bit će prikazana metoda fraktalnog crteža dok će tehnika „Rijeka života“ biti prikazana u radu s odraslima. Naposljetku, prikazat će se primjena kreativnih tehnika u radu sa starijim osobama s dijagnozom Alzheimerove demencije.

5.1. Primjena metode fraktalnog crteža u radu s djecom i mladima¹

Fraktal se odnosi na nepravilne oblike u kojima postoji red, odnosno oblik koji sa svim svojim dijelovima čini cjelinu (Komov i Polujahtova, 2014, prema Hundrić, 2019). Fraktalni crtež u svakom djelu zrcali naše postojanje. Svaki djelić složene mozaične strukture fraktalnog crteža odnosi se na pojedino životno razdoblje, odnosno područje života. Samim time, izradom fraktalnog crteža pojedinci čine vidljivima apstraktne dijelove sebe, odnosno misli i emocije te tako ostavljaju otisak osobnosti na papiru. Tako se pojedinac upoznaje sam sa sobom i svijetom oko sebe (Hundrić, 2019). „Metoda fraktalnog crteža inovativna je i kreativna metoda bazirana na principima art terapije, *Brain Gyma*, kromoterapije, grafomotoričkih vježba i neuroznanstvenih koncepata“ (Hundrić, 2019:275) te polazi od povezanosti motorike ruku i psihofiziološkog stanja (Hundrić, 2019). Izrada crteža je vrlo jednostavna te se sastoji od „spontanog crtanja jedne neprekinute linije zatvorenih očiju i bojenja polja nastalih presijecanjem linija“ (Hundrić, 2019: 275). Metoda je primjenjiva u individualnom ili grupnom radu, nevezana je za dob ili crtačko iskustvo (Hundrić, 2019).

Valentina Hundrić, socijalna pedagoginja zaposlena u sustavu socijalne skrbi te ujedno autorica rada „Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu“, prikazala je mogućnost korištenja metode fraktalnog crteža u radu s djecom i mladima koji manifestiraju probleme u ponašanju, a polaznici su institucijskog tretmana (Hundrić, 2019). Mnoga istraživanja i autori navode dobrobiti korištenja kreativnih i ekspresivnih tehnika s djecom i mladima s problemima u ponašanju u kontekstu reduciranja stresa i napetosti, stvaranja sigurnog okruženja, razvijanja osjećaja zajedništva, osnaživanja te razvoja sposobnosti mladih u riziku (Darnold, 2016, prema Hundrić, 2019). U skladu s navedenim, Valentina Hundrić tražila je metodu koju bi mogla primjenjivati u radu s djecom i mladima u riziku te je 2015. godine naišla na metodu fraktalnog crteža. „Metoda me podsjetila na spontano črčkanje i šaranje po papirićima, najčešće dok vodimo duge telefonske razgovore, a koje na nas ima

---

¹ Prethodno u radu koristi se izraz „kreativne tehnike“ zbog takvog navođenja istih u bazičnoj literaturi autorice Pregrad (1996). U kontekstu potpoglavlja „Primjena metode fraktalnog crteža u radu s djecom i mladima“ koristiti će se izraz „kreativne metode“ zbog takvog navođenja istog autorice Hundrić (2019) u radu „Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu“ uz pomoću kojeg je potpoglavlje sastavljeno.

umirujuće djelovanje“ (Hundrić, 2019:276). Na sličim pretpostavkama i korisnici primjenom metode fraktalnog crteža ulaze u opuštajuće stanje i lakše komuniciraju o različitim problemima o kojima inače ne bi otvoreno komunicirali (Hundrić, 2019).

Ideja primjene fraktalne metode realizirana je kroz projekt „Linije i boje otkrivaju mene“, koji je primarno namijenjen djeci i mladima u institucijskom tretmanu te stručnjacima koji s njima rade. Realizaciju projekta omogućuje Udruga za kreativni socijalni rad te se projekt provodio od siječnja do listopada 2017. godine. Radionice su organizirane u tri ciklusa prema pojednostavljenom programu (Hundrić, 2019). Kroz radionice „osobe su educirane iz osnovna primjene metode fraktalnog crteža putem predavanja i praktičnog rada, odnosno osobnog iskustva metode izradom dijagnostičkog, korekcijskog i fraktalnog crteža podrške“ (Hundrić, 2019:281). Polaznici radionica stekli su znanje i iskustva za samostalno korištenje metode fraktalnog crteža (Hundrić, 2019).

Kontaktiranjem Valentine Hundrić, autorica ovog rada saznaje kako su socijalnim radnicima potrebna osnovna znanja koja se stječu tijekom edukacije kako bi mogli primjenjivati ovu metodu u radu. Osim znanja, sudjelovanjem u edukaciji stječe se i osobno iskustvo koje je nužno za razumijevanje same metode te njezinog djelovanja u radu s drugima. Valentina Hundrić također ističe važnost razumijevanja što se u procesu izrade fraktalnog crteža događa te je potrebno osobi dati pojašnjenja i informacije vezane uz njegov crtež. Time se pokreću unutarnji procesi, pri čemu znanja socijalnog radnika o tome što crtež predstavlja, otvara put komunikaciji s korisnikom (iz osobne komunikacije s autoricom, 2024).

5.1.1. Prikaz slučaja

Autorica Hundrić (2019) prikazala je slučaj individualnog rada s djevojkom od 18 godina koja je bila u tretmanu Hrvatskog zavoda za socijalni rad. Djevojka je manifestirala probleme u ponašanju te je u tretmanu Hrvatskog zavoda za socijalni rad bila zbog počinjenja kaznenog djela imovinskog karaktera. Djevojka je bila sklona konzumaciji psihoaktivnih tvari, pri čemu je najčešće konzumirala marihuanu. Zbog dijagnoze shizofrenije te emocionalno nestabilnog stanja, djevojka se nalazila u psihijatrijskom tretmanu. Često je hospitalizirana zbog intoksikacije psihoaktivnim tvarima i shizofrenih ispada. U tretmanu Hrvatskog zavoda za socijalni rad, djevojka

je bila podučena metodi fraktalnog crteža te je izradila dijagnostički crtež, odnosno inicijalni crtež. Kasnije, djevojka izrađuje dva crteža u koje su uvedeni elementi korekcije čime su se oni proširivali, što je prikazano na slici 5.1. i slici 5.2. (Hundrić, 2019).

Slika 5.1. – *Prvi dijagnostički crtež* (Hundrić, 2019)

Slika 5.2. – *Drugi dijagnostički crtež* (Hundrić, 2019)

Korekcijskim fraktalnim crtežom osoba crtanjem linija i uporabom boja, odnosno korištenjem novih linija i elemenata može učiniti korekciju te ujedno i harmonizaciju svojeg unutarnjeg stanja i unijeti sklad u sva područja života što je zapravo i cilj

korištenja metode fraktalnog crteža (Hundrić, 2019). „Djevojka je bila izrazito niska samopouzdanja, sklona odustajati od započetih aktivnosti, te je navedeni obrazac osvijestila svojim pristupom samom procesu izrade fraktalnih crteža“ (Hundrić, 2019:308). Djevojka je treći crtež izradila pod utjecajem marihuane. Tijekom crtanja istog, djevojka je verbalizirala ljutnju zbog recidiva te je u bojanje uložila puno manje truda, radila je grube i nervozne poteze bojicom što se znatno razlikovalo od njezinih ranijih crteža. Jedna je strana crteža obojena jakim pritiskom ruke dok je druga strana, koju je djevojka dovršila kada se očistila od droge, bila puno svjetlija što je prikazano na slici 5.3. (Hundrić, 2019).

Slika 5.3.- Treći dijagnostički crtež (Hundrić, 2019)

Na sljedećem susretu, djevojka je bez pojašnjavanja autorice zamijetila razliku u pristupu životu i vlastitom funkcioniranju kada je pod utjecajem psihoaktivnih tvari odnosno kada nije. Način samog crtanja i bojanja ukazao je djevojci kako je utjecaj marihuane kod nje izazvao stanje suprotno od opuštajućeg i umirujućeg. Djevojka je nakon navedenog odlučila apstinirati te se zaposlila. Po završetku tretmana, djevojka je nacrtala fraktalni crtež podrške, anđela. Anđeo je simbolizirao podršku u apstinenciji i urednog funkcioniranja (Hundrić, 2019). Djevojka je po završetku tretmana komentirala sljedeće: „Osjećam da me crtanje i bojenje fraktalnog crteža smiruje. Tijekom crtanja barem dva sata ne mislim na probleme koji me opterećuju i ne radim gluposti koje bih inače radila. Smirena sam i osjećam se dobro jer sam napravila nešto korisno za sebe,, (Hundrić, 2019:310).

Osim komentara djevojke, autorica navodi preostale informacije prikupljene kroz evaluaciju samih radionica. Djeca navode kako su se osjećala ugodno i opušteno kroz izradu fraktalnih crteža. Većina sudionika radionica prepoznala je potencijal metode te navode kako su primjenom iste imali osobno iskustvo umirujućeg i ugodnog djelovanja. Iako se većina sudionika izjasnila kako im je ova metoda privlačna, neki sudionici nisu iskazali interes. Autorica navodi kako je važno ne tjerati korisnike na izradu fraktalnih crteža jer korisnici mogu osjećati kako će u procesu izrade doći u kontakt s potisnutim, podsvjesnim sadržajima što će pokrenuti promjene na koje nisu spremni. Poseban naglasak stavlja se na fraktalne crteže podrške u kojima se izrađuje motiv koji za korisnika simbolizira podršku (Hundrić, 2019).

Rad s djecom i mladima s problemima u ponašanju vrlo je izazovan. Ova ranjiva skupina često ima poteškoće u prepoznavanju i verbalizaciji emocionalnih stanja te iskazuju otpor prema promjeni ponašanja. Metodom fraktalnog crteža olakšava se proces promjene jer ovu metodu percipiraju zabavnom te kroz korištenje iste postupno uče prihvatiti pravila kako bi korigirala loše osjećaje i nepoželjna stanja. Također, ovom metodom djeci i mladima može se na slikoviti i životan način prikazati njihov odnos prema sebi, okolini, životu i poteškoćama bez rizika jer ipak govorimo o njihovom crtežu, a ne kritiziramo njih kao pojedince (Hundrić, 2019).

5.2. Primjena kreativne tehnike „Rijeka života“ u radu s odraslima

Autor Moussa (2009) navodi kako je tehnika „Rijeka života“ jedan od najmoćnijih alata koji koristi u svom profesionalnom radu. Korištenje ove tehnike omogućuje korisnicima reflektiranje na osobno iskustvo, vanjske utjecaje te motivatore koji se odnose na njihov osobni život. Korisnici kroz primjenu ove tehnike koriste simbol rijeke kako bi prikazali ključne životne situacije, odnosno faze, pozitivna iskustva te izazove (Moussa, 2009).

Tehnika se izvodi kroz nekoliko koraka. Korisnici na papiru A4 formata u vodoravnoj odnosno okomitoj orijentaciji, po vlastitom izboru, označavaju izvor rijeke. Izvor rijeke predstavlja njihovo začecje. Nadalje, korisnici prikazuju svoje rođenje te tijek života od rođenja do danas. Korisnici se kroz crtanje rukovode sljedećim pitanjima: Gdje izvire rijeka? Kakav je krajolik oko rijeke? Kakva je rijeka, odnosno je li ona

brza, spora, široka, mutna, velika., Je li ona planinska rijeka, brzac ili potok? Kakva je rijeka bila u početku i kakva je sada? Kakav ju krajolik okružuje, odnosno okružuju li ju planine, naselja, livade...? Na kakve prepreke nailazi te kako ih zaobilazi, odnosno gdje rijeka ponire pa ponovno izvire? Kakav se život odvija oko i unutar nje? Koji su njezini pritoci te koja je njihova uloga (navedeno se odnosi na važne ljude i događaje u životu)? te Što rijeku čini snažnom? Na temelju navedenih pitanja, korisnik crta vlastitu rijeku života te ju predstavlja partneru (ako se ova aktivnost provodi u grupi) ili socijalnom radniku. Korisnik može podijeliti onoliko koliko mu je ugodno, korisnika se ne tjera da objasni sve, već se poštuju njegove granice (Urbanc, 2022).

Pojedinci često vlastiti život vide kao cestu ili put namjesto rijeke. U tom kontekstu navodi se važnost fleksibilnosti provoditelja tehnike kako bi prilagodili metaforu odnosno simbol pojedincu odnosno grupi. Također, pojedinci su slobodni odbiti crtanje što je potrebno uvažiti te im omogućiti da se umjesto crteža koriste riječima (Moussa, 2009). Prema autorici Pregrad (1996), odbijanje sudjelovanja također predstavlja iskustvo te ga je bitno poštovati.

Autorica ovog rada je u sklopu kolegija *Kreativne metode u socijalnom radu* uz vodstvo prof. dr. sc. Kristine Urbanc koja je ujedno nositeljica kolegija, isprobala tehniku iz pozicije korisnika. Iz osobnog iskustva izjašnjava se kako je tehnika pridonijela povezivanju s članovima grupe s kojima je autorica radila. Autor Moussa (2009) upravo navodi kako primjena ove tehnike pridonosi jačanju veze među članovima grupe. Nadalje, autorica navodi kako je tehnika vrlo korisna u kontekstu reflektiranja na važne trenutke u životu osobe što inače ne bi nužno osvijestila kroz razgovor. Naznačivanje pritoka, okruženja, toka rijeke i slično olakšava da pojedinac kroz simboliku naznači pojedinosti u životu koje su ga oblikovale. S obzirom na to da spomenute pojedinosti mogu biti teške, ostanak u metafori, kao što to navodi autorica Pregrad (1996), pomaže prilikom ponovnog suočavanja, odnosno proživljavanja istog.

Na temelju navedenog autorica smatra kako je ova tehnika pogodna upravo u radu s odraslima jer osigurava refleksiju korisnika na vlastiti život. U kontekstu ovog rada termin odraslih odnosit će se na osobe starije od 35 godina jer se prema mrežnim stranicama Ministarstva demografije i useljništva (2015) mladima definiraju osobe do 35. godine života. Do odrasle dobi, pojedinci prolaze kroz životne faze odrastanja

te se u tom periodu donose važne životne odluke. Period tranzicije u odraslo doba jako je kompleksan i raznolik (Knežević, 2018). Pojedinaac raste te se mijenja kroz cijeli životni vijek prevladavajući konflikte u svakoj od životnih faza te se u tom procesu nadovezuje na prijašnja iskustva (Knežević, 2018). S obzirom na brojne životne promjene poput školovanja, zaposlenja, preseljena i osnivanja obitelji koje najčešće karakteriziraju ovo razdoblje, ova se tehnika smatra korisnom u kronološkoj sistematizaciji događaja. Time, osoba može sagledati svoj život iz neke druge perspektive. Iz osobnog iskustva, kao što je ranije navedeno, autorica smatra kako se ovom tehnikom na zaštićeni način osoba može dotaknuti različitih životnih okolnosti. Crtanjem vlastite rijeke, osvještavaju se pojedini potisnuti trenutci života koji su dakako mogli znatno utjecati na pojedinca. Osim teških životnih situacija, osoba pomoću ove tehnike može osvijestiti i snage iz okoline. Ova se tehnika u socijalnom radu može koristiti u procesu pružanja psihosocijalne pomoći. Psihosocijalna pomoć odnosi se na „proces psihičkog i socijalnog osnaživanja svakog pojedinca (djeteta i odrasle osobe), njegove obitelji i socijalnog okruženja, kako bi u sebi i svojoj neposrednoj okolini pronašao ili stekao snage i načine za uspješno suočavanje sa stresom i prevladavanje krize, postupnu izgradnju normalnog, psihički zdravog i punovrijednog načina života, bez štetnih posljedica po sebe i druge“ (Ajduković, 1995, prema Pregrad, 1996:223). Primjenom ove tehnike korisnici mogu doći u kontakt sa samim sobom, ali i okolinom što je prema navedenoj definiciji ključno kako bi se osvijestile potrebne snage nužne za promjenu.

5.3. Primjena kreativnih tehnika u radu sa starijim osobama s dijagnozom Alzheimerove demencije

U Hrvatskoj broj osoba starije životne dobi raste (Škrbina i Radić, 2010). Prema popisu stanovništva iz 2021. godine, udio populacije starije od 65 godina u ukupnom stanovništvu iznosi 22,5% (DZS, 2022). Povećanjem udjela starije populacije raste i broj oboljelih od bolesti koje primarno zahvaćaju osobe starije životne dobi (Škrbina i Radić, 2010). U kontekstu ovog rada stavit će se naglasak na Alzheimerovu demenciju te kreativne tehnike, odnosno likovni izraz koji se koristi u radu s oboljelima.

Alzheimerova demencija je „progresivno stanje koje uvelike utječe na starije ljude pogađajući njihovo pamćenje, jezik, sposobnosti komuniciranja, raspoloženje i osobnost“ (Li, 2015, prema Vidučić i Rusac, 2018:85). Dijagnozu bolesti prate mnogi simptomi poput nemogućnosti komuniciranja s okolinom, poremećaji u ponašanju, poteškoće u kontroli emocija, halucinacije, psihomotorni nemir, agresivna stanja i dezorganizirano ponašanje (Jukić i Mimica, 2016, prema Vidučić i Rusac, 2018). Navedeni simptomi ukazuju na potrebu odabira intervencije umjetnosti jer ona oboljelima pruža „osjećaj transcencije s nečim većim od nas samih, a ta povezanost ima veliku ulogu u životu oboljelih od Alzheimerove demencije gdje je odnos korisnika s drugim osobama, vlastitim umom, pa čak i vlastitim identitetom iz dana u dan izložen sve većem propadanju“ (Kovačević i Mužinić, 2015, prema Vidučić i Rusac, 2018:85). Na temelju navedenog, u njezi osoba s Alzheimerovom demencijom preporučuje se korištenje kreativnih tehnika te srodnih art terapijskih pristupa. Primjena spomenutih pristupa ima pozitivne utjecaje na mentalno zdravlje, samopoštovanje, blagostanje, proces oporavka te percepciju boli (Vidučić i Rusac, 2018). Osim navedenih dobrobiti, kroz istraživanja koja se odnose na korištenje kreativnih tehnika u njezi oboljelih od Alzheimerove demencije navodi se i poboljšanje raspoloženja, komunikacije, uključenosti, zaokupljenosti, ponašanja te ukupne kvalitete života (Lawrence i sur., 2010, prema Vidučić i Rusac, 2018). Likovni mediji i kreativni pristupi otvaraju mogućnost samoaktualizacije i samoostvarenja osobnosti što osobama starije životne dobi omogućava izražavanje, relaksaciju, vježbanje samokontrole te razvoj i učenje (Vidučić i Rusac, 2018).

Autorice Vidučić i Rusac (2018) u kontekstu rada, govore o likovnoj terapiji kao jednoj od kreativnih metoda, a ista se odnosi na slikanje, crtanje te modeliranje. Likovna terapija je dokazano korisna metoda koja se koristi u rehabilitaciji osoba s Alzheimerovom demencijom. Ona olakšava komunikaciju te smanjuje bihevioralne teškoće (Kovačević i Mužinić, 2015, prema Vidučić i Rusac, 2018). Istraživanje pokazuje kako osobe oboljele od Alzheimerove demencije imaju očuvane slikarske sposobnosti, odnosno crtanje čak i u kasnim stadijima bolesti te kako se slikanje može koristiti kao korisna aktivnost (Miller i Johansson, 2016, prema Vidučić i Rusac, 2018). Posjeti muzejima i galerijama mogu kognitivno stimulirati oboljele te im pružiti

zadovoljstvo, samopoštovanje te služiti kao poticaj ostvarivanja socijalnih veza (Belver i Ulan, 2017, prema Vidučić i Rusac, 2018).

5.3.1. *Primjer iz prakse*

Autorice Škrbina i Radić (2010) provele su kreativne radionice slikanjem koja je dio projekta *SASI Stale, Able, Safe and Independent – INDEPENDENT LIVING PROGRAMS FOR ELDERLY*. „Ciljevi projekta bili su unaprjeđenje kvalitete života starije populacije, smanjenje troškova njihove hospitalizacije ili institucionalizacije, senzibilizacija budućih zdravstvenih i drugih stručnjaka, te obitelj i društva na potrebe osoba treće životne dobi, u svrhu smanjenja društvenog ignoriranja navedene populacije“ (Škrbina i Radić, 2010:269). Radionice su se provodile od 2007. do 2009. godine u nekoliko domova za starije i nemoćne koji se nalaze na području Grada Zagreba. Polaznici radionica bili su 24 štićenika domova u rasponu dobi od 65 do 83 godine koji su homogeni po dijagnozi Alzheimerove demencije. Autorice su se u radionicama koristile kreativnom tehnikom slikanja pri čemu je cilj bio evociranje uspomena, identifikacija i izražavanje emocija te omogućavanje komunikacije i socijalne interakcije među članovima grupe. Navedeno je bilo postignuto kroz ispisivanje sjećanja iz njihovih života na papir sa shemom stabla. Shema je bila podijeljena u tri djela pri čemu je svaki dio predstavljao određeno životno razdoblje, odnosno prošlost, sadašnjost i budućnost. Sudionike radionice poticalo se na grupnu diskusiju. Kroz istu, sudionici su mogli izraziti svoje osjećaje i misli. Evaluacijom radionice, autorice navode kako su sudionici održavali komunikaciju unutar grupe (Škrbina i Radić, 2010). „Prema subjektivnom doživljaju terapeuta (i socijalne radnice navedenih domova) bili su vidljivi pomoci u održavanju i poticanju komunikacije te emocionalnom ispunjenju tijekom i nakon radionice“ (Škrbina i Radić, 2010:274). Prema Upitniku zadovoljstva, 92 % sudionika označilo je najveće zadovoljstvo izvedbe aktivnosti. Zaključno se radionica pokazala vrlo korisnom te ukazala na potrebu provođenja sličnih radionica s osobama oboljelim od Alzheimerove demencije (Škrbina i Radić, 2010).

Autorica Vidučić (2017, prema Vidučić i Rusac, 2018) navodi kako korištenje, odnosno primjena kreativnih tehnika u radu sa starijim osobama s dijagnozom Alzheimerove demencije pridonosi produblivanju i olakšavanju komunikacije,

zadovoljstvu i poticanju životnih uspomena, ali i smanjenju problema u ponašanju, verbalnoj tečnosti, pojačanom osjećaju sposobnosti, olakšanju od boli te povećanom samopoštovanju (Vidučić, 2017, prema Vidučić i Rusac 2018). Stoga, zaključuje se kako kreativnost može potaknuti uspješno starenje. Društveno priznavanje kreativnih sposobnosti oboljelih moglo bi pozitivno utjecati na percepciju socijalne slike te slike o sebi. Navedeno bi rezultiralo smanjenjem fokusa na nedostatke oboljelih od Alzheimerove demencije te bi se fokus premjestio na njihove potencijale (Vidučić i Rusac, 2018).

6. Izazovi implementacije kreativnih tehnika u socijalni rad

Primjena umjetnosti u socijalnom radu u Hrvatskoj, ali i šire, je poprilično marginalizirana iako postoje mnogi dokazi o pogodnostima korištenja iste. Navodi se i izostanak istraživanja u Hrvatskoj koja se vežu uz umjetnost u socijalnom radu (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023).

Pregledom literature, pronalazi se istraživanje autorice Lazić (2022) koje se odnosi na kreativnost u socijalnom radu. Autorica kroz svoje istraživanje anketira 50 stručnih radnika koji su zaposleni u Centrima za socijalni rad na području Republike Srpske. Ispitanici istraživanja različitih su profesija pri čemu je najviše bilo socijalnih radnika (48 %). Istraživanje je ukazalo na administrativnu opterećenost zaposlenih u Centrima za socijalni rad što im onemogućava primjenu kreativnih tehnika. Također, navode nužnost promjene oblika rada koje bi trebale biti usklađene s promjenama u društvu. Zaposlenici navode kako su u svojem radu kreativni u kontekstu dolaska do novih ideja te kako koriste kreativne tehnike u okvirima vlastitih spoznaja te im je potrebno dodatno obrazovanje. Prikazano istraživanje ukazalo je na nužnost stalnog usavršavanja i promjene u metodskim postupcima, ostvarivanje uvjeta rada koji omogućavaju obavljanje stručnog rada u adekvatnom prostoru s adekvatnim sredstvima te organizacijske promjene (Lazić, 2022).

Umjetnost kao metoda često se smatra suprotstavljenom znanosti čime se zanemaruje činjenica kako su umjetničke, odnosno kreativne tehnike znanstveno utemeljene metode rada. Dihotomija između znanosti i umjetnosti uz osobna uvjerenja socijalnih

radnika, studenata i korisnika može biti uzrok odbijanja ili otpora pri korištenju umjetničkih tehnika. Navedeno značajno otežava implementaciju umjetnosti u samu edukaciju, a i praksu socijalnog rada (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Na tragu navedenog autorica Šćepović (2022) provela je istraživanje sa studentima Socijalnog rada na Fakultetu političkih znanosti u Banja Luci o zadovoljstvu s nastavnim predmetom *Kreativne tehnike u socijalnom radu*. Rezultati istraživanja smatraju se relevantnim u kontekstu prikazivanja važnosti izvođenja kolegija vezanih uz kreativne metode u socijalnom radu kako bi se nadvladali izazovi njihove primjene u praksi. Autorica je mišljenja studenata prikupila metodom fokus grupe. Fokus grupa trajala je 90 minuta te je sudjelovalo 10 studenata koji su položili kolegij koji je predmet istraživanja te ostale kolegije na kojima je autorica profesor. Rezultati istraživanja sistematizirani su prema temama koje su ispitane kroz fokus grupu (Šćepović, 2022). U kontekstu ovog rada prikazat će se spoznaje istraživanja koje su relevantne za rad. Studenti su na „zadovoljstvo sadržajem nastavnog predmeta“ izrazili visoki stupanj zadovoljstva te kako im je sam sadržaj kolegija vrlo zanimljiv (Šćepović, 2022); „Sadržaj predmeta me nije opterećivao, bio je veoma prikladan, zanimljiv, dozvoljavao mi je da unesem svoju ličnu kreativnost i inovativnost, i da istražim na koji način mi to može poslužiti u profesionalnom radu“ (Šćepović, 2022:68). Nadalje, studenti su se oko „upotrebe kreativnih tehnika u socijalnom radu“ izjasnili kako prepoznaju važnost učenja o kreativnim tehnikama i pojedinim medijima. Navode kako im je primjena tehnika pridonijela spoznaji koje od tehnika mogu koristiti u radu s kojom skupinom korisnika jer su prije polaznja kolegija smatrali kako se one koriste isključivo u radu s djecom. Kao znatnu prednost kolegija također navode mogućnost sagledavanja tehnika iz pozicije korisnika. Autorica zaključuje kako je kolegij proširio perspektive studenata u kontekstu poimanja socijalnog rada, korisnika te uloge socijalnog radnika u pomažućem procesu. Također, studenti navode kako su na zanimljiv način usvojili korisna znanja i vještine koje će omogućiti primjenu naučenog u praksi. Navedeno govori u korist važnosti održavanja kolegija vezanih uz kreativne tehnike u socijalnom radu kako bi se obuhvatnije implementirala stečena znanja u praktičnom radu (Šćepović, 2022).

Ističe se važnost edukacije stručnjaka kako bi mogli ispravno koristiti kreativne i ekspresivne tehnike (Blažeka Kokorić, 2020., prema Blažeka Kokorić i Stojanović,

2023). Ranije navedeno istraživanje autorice Lazić (2022) anketom je obuhvatilo i pitanje edukacije stručnjaka za korištenje kreativnih odnosno ekspresivnih tehnika. Podaci dobiveni na čestici kojom se ispituje obučenosn radnika za primjenu kreativnih tehnika ukazuju kako je samo njih 12 % dodatno educirano dok preostalih 88 % zaposlenih primjenu kreativnih tehnika temelji na znanjima koja su stekli kroz školovanje ili kroz život. Ispitanici navode važnost dodatne edukacije odnosno stjecanja znanja kroz dodatno obrazovanje i osposobljavanje kao nužnim sredstvom osiguravanja uporabe kreativnih tehnika u radu (Lazić, 2022).

Izostanak precizne definicije umjetnosti onemogućuje mjerenje učinaka umjetničkih odnosno kreativnih tehnika u socijalnom radu. Navedeno je rezultat širokog spektra tehnika i raznolikosti koncepata i konteksta u kojima se oni ostvaruju (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023).

Autorice Blažeka Kokorić i Stojanović (2023) u svojem radu navode razine integracije umjetničkog izražavanja u praksu socijalnog rada. Navedeno se razlikuje s obzirom na različite ciljeve socijalnog rada. Postoje tri okvira kroz koje se može sagledavati konvergentnost umjetnosti i socijalnog rada. Prvi okvir umjetnost sagledava kao alat za postizanje društvenih promjena pri čemu se temelji na tehnici zagovaranja. Drugi okvir umjetnost prikazuje kao instrument jačanja socijalne kohezije te usklađivanja ideologija i vrijednosti u društvu. U kontekstu ovog rada sagledava se okvir koji se odnosi na integraciju umjetnosti u socijalni rad kroz primjenu različitih kreativnih odnosno ekspresivnih tehnika i forma umjetničkog izražavanja poput slikanja, glazbe, plesa i drame (Flynn, 2019, prema Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023).

7. Zaključak

Riječi nisu uvijek dovoljne za iskazivanje osjećaja i misli, zbog čega se u pomažućim procesima koriste kreativne tehnike koje zaobilaze verbalno-racionalni kanal (Pregrad,1996). Na taj se način omogućuje pristup i iskazivanje nesvjesnih sadržaja (Urbanc, 2022), pri čemu se emocije i stanja iskazuju se kroz imaginaciju i rad sa simbolima (Šćepović, 2022). Likovni pristup prikazao se bližim u radu s djecom

(Urbanc, 2022) jer djeca uz pomoć likovnog izražavanja dolaze u kontakt sa osjećajima i iskustvima što im omogućuje samu prorađu negativnih iskustva (Barberian i sur., 2003, prema Vesela Bilić, 2011). Osim primjene u radu s djecom, likovni izraz, odnosno pristup moguće je koristiti u radu sa svim dobnim skupinama pa tako, uz prethodnu edukaciju, socijalni radnici u radu s djecom i mladima mogu primjenjivati metodu fraktalnog crteža koja otvara put komunikaciji s korisnikom (Hundrić, 2019). Autorica ovog rada prikazuje primjenu kreativne tehnike „Rijeka života“ u radu s odraslima jer ista osigurava refleksiju korisnika na osobna i vanjska iskustva te motivatore koji su utjecali na njegov život (Moussa, 2009). Navedeno je ključno u procesu primanja psihosocijalne podrške jer ista podrazumijeva osnaživanje korisnika koje je usmjereno na pronalazak snaga u sebi i okolini za prevladavanje kriza te izgradnju punovrijednog načina života (Ajduković, 1995, prema Pregrad, 1996). Primjena kreativnih tehnika, odnosno likovnog pristupa je, u kontekstu rada, prikazana i u radu sa starijim osobama oboljelim od Alzheimerove demencije pri čemu isti pomaže u rehabilitaciji oboljelih, olakšava komunikaciju te smanjuje bihevioralne teškoće (Kovačević i Mužinić, 2015, prema Vidučić i Rusac, 2018). Zaključuje se kako likovni izraz može značajno pridonijeti u radu s različitim skupinama korisnika, ali je primjena umjetnosti u socijalnom radu u Hrvatskoj marginalizirana iz mnogih razloga, pri čemu jedan od njih predstavlja izostanak istraživanja (Blažeka Kokorić i Stojanović, 2023). Pregledom literature i samim procesom izrade ovog rada uviđa se nužnost istraživanja prepreka u primjeni likovnog izraza u pomažućem procesu, konkretnije, socijalnom radu. Navedeno se smatra bitnim jer kreativne tehnike, a samim time i likovni izraz, obogaćuju rad socijalnih radnika (Lazić, 2022).

Popis slika:

Slika 5.1. *Prvi dijagnostički crtež* - Hundrić, V. (2019). Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 27(2), 275-314.....12

Slika 5.2. *Drugi dijagnostički crtež* - Hundrić, V. (2019). Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 27(2), 275-314.....12

Slika 5.3. *Treći dijagnostički crtež* - Hundrić, V. (2019). Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 27(2), 275-314.....13

8. Literatura:

1. Bilić, V. (2011). Art teachers and abused children. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 13(4), 87-121.
2. Blažeka Kokorić, S., i Stojanović, A. (2023). Primjena umjetničkog stvaralaštva u profesiji socijalnog rada. *Ljetopis socijalnog rada*, 30(3), 37-61.
3. Državni zavod za statistiku (2022). *Objavljeni konačni rezultati Popisa 2021*. Posjećeno 23.06.2024. na mrežnoj stranici Državnog zavoda za statistiku: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>.
4. Hundrić, V. (2019). Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 27(2), 275-314.
5. Ivanović, N., Barun, I., i Jovanović, N. (2014). Art terapija–teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. *Socijalna psihijatrija*, 42(3), 190-198.
6. Janković Shentser, M., i Bokulić, Z. (2016). Art terapija u primjeni MKSS kod djece s PUP u institucionalnim uvjetima. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1(3), 143-174.

7. Knežević, M. (2018). Kada postajemo odrasli? Interdisciplinarni pregled teorija, istraživanja i novih dostignuća. *Psihologijske teme*, 27(2), 267-289.
8. Kojić, M., Zeba, R., i Markov, Z. (2015). Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61(1), 163-174.
9. Lazić, L. (2022). Kreativnost u socijalnom radu. *Zbornik radova nauka i društvo*, 1(1), 342-353.
10. Miljenović, A. (2010). Integriranje spoznaja u socijalnom radu. *Ljetopis Socijalnog Rada/Annual of Social Work*, 17(2), 171-194.
11. Ministarstvo demografije i useljništva (2015). *Mladi*. Posjećeno 23.06.2024. na mrežnoj stranici Ministarstva demografije i useljništva: <https://mdu.gov.hr/mladi-5987/5987>.
12. Moussa, Z. (2009). Rivers of life. *Community-based adaptation to climate change*, 60, 183-186.
13. Pražić, B. (1971). *Crtež kao prilog dijagnostici u psihijatriji*. Zagreb: Klinička bolnica „Dr M. Stojanović“.
14. Pregrad, J. (1996). *Stres, trauma, oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
15. Ramisetty, Y. V. (2016). Carl Gustav Jung. *Archives of Mental Health*, 17(1-2), 111-113.
16. Sawyer, R. K., i Henriksen, D. (2024). *Explaining creativity: The science of human innovation*. New York: Oxford university press.
17. Šćepović, D. (2022). Kreativne tehnike u socijalnom radu - refleksija studenata na nastavni predmet. *Politeia*, 12(23), 63-74.
18. Škrbina, D., i Radić, S. (2010). Kreativno izražavanje kao sredstvo potpomognute komunikacije kod osoba oboljelih od Alzheimerove bolesti. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(2), 263-279.
19. Tan, C. Y., Chuah, C. Q., Lee, S. T., i Tan, C. S. (2021). Being creative makes you happier: The positive effect of creativity on subjective well-being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(14), 7244.
20. Urbanc, K. (2022). *Upotreba likovnog izraza u pomažućim procesima* (Power Point prezentacija). Posjećeno 13.06.2024. na mrežnoj stranici Merlin.

21. Urbanc K. (2023). *Uvodno predavanje za kolegij „Kreativne metode u socijalnom radu“* (Power Point prezentacija). Posjećeno 14.06.2024. na mrežnoj stranici Merlin.
22. Vidučić, M. i Rusac, S. (2018). Uloga kreativnih metoda u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54 (2), 85-96.
23. Young, J. G. (1985). What is creativity? *The Journal of Creative Behavior*, 19(2), 77–87.